

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 49 Volume: 10 Issue: 49

Nisan 2017 April 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ALEKSANDRE JABA VE ONUN EL YAZMALARİ KOLEKSİYONUNDAKİ TÜRKÇE ESERLER

ALEXANDRE JABA AND TURKISH WORKS IN HIS COLLECTION OF MANUSCRIPTS

Mustafa ÖZTÜRK*

Öz

Bir Rus diplomatı olan Aleksandre Jaba, Erzurum konsolosluğu yaptığı dönemde Mela Mehmûdê Bazidî ile tanışarak ondan Kürtçeyi öğrenmiş ve yine Bazidî gibi bölgenin önde gelen âlimlerinin de yardımıyla Kürt Dili, Kültürü, tarihi ve folklorü ile ilgili çok sayıdaki el yazması eseri kendi adını taşıyan bir koleksiyonda toplamıştır. Jaba bu koleksiyonu, üzerinde araştırma yapılması amacıyla St. Petersburg Bilimler Akademisine göndermiştir.

Aleksandre Jaba Koleksiyonunda beş tane Türkçe eser bulunmaktadır. Aşık-ı Sipki'nin mesnevi ve Âkif-i Vanî'nin de terki-i bend nazım şekliyle Türkçeye kazandırdığı Reyâhîn-i Aşk isimli tercüme, Türkçeye yapılan ilk Mem û Zin tercümeleridir. Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisi, Bazidî'nin Kürtçe-Türkçe sözlüğü ve Nesîmî'ye ait üç adet manzume koleksiyonda yer alan diğer Türkçe eserlerdir.

Anahtar Kelimeler: Aleksandre Jaba, Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Mela Mehmûdê Bazidî, Türkçe El yazmaları, Kürdoloji.

Abstract

Alexandre Jaba, who was a Russian diplomat, met Mela Mehmudê Bazidî when he was a consul of Erzurum and learned Kurdish from him, and with the help of leading scholars such as Bazidî, he also collected a large number of manuscripts related to Kurdish language, culture, history and folklore in a collection of his own name. Jaba sent this collection to the Petersburg Academy of Sciences to be used for research purposes.

In addition to Kurdish works, there are also five Turkish works in the Jaba's Collection. The translations named *Reyâhîn-i Aşk* which brought in Turkish by Aşık-i Sipki in masnawi form, and by Âkif-i Vanî in a long poem form (terki-i bend) are the first Turkish translations of Mem û Zin. Fuzûlî's masnawi of Leylâ and Mecnun, Bazidî's Kurdish-Turkish dictionary and three pieces of verse belonging to Nesîmî are other Turkish works in the Collection.

Keywords: Alexandre Jaba, The Collection of Alexandre Jaba Mela Mehmudê Bazidî, Turkish Manuscripts, Kurdology.

Giriş

Asya, Avrupa ve Afrika'daki çok geniş bir coğrafyada asırlarca hâkimiyet süren Osmanlı Devleti, bu durumun doğal bir sonucu olarak çok dilli, kültürlü ve uluslu bir yapıya sahipti. Türk varlığının hâkim unsur olduğu söz konusu çoklu yapı içerisinde müslim ve gayr-i müslim birçok millet, Türkçenin yanında kendi öz dilleriyle de kültürel veya edebî varlıklarını ifâde etme imkânına sahiptiler. Bunun neticesinde Osmanlı siyasi ve coğrafi havzasında Türkçe dışındaki birçok dilde eser verildiği görülür. Osmanlı sınırları dâhilinde edebî eserlerin üretildiği dillerden birisi de Kürtçe olmuştur.

Osmanlı Devleti ile Kürtlerin ilişkileri Yavuz Sultan Selim döneminde 1514 yılında Çaldıran Zaferi ile başlamıştır. Yavuz Sultan Selim İslam birliğini bozan ve Doğu'daki Sünni Kürt ve Türkmen aşiretlerini rahatsız eden Safevi tehlikesini bertaraf etmek için 1514 yılında Doğu seferine çıkmıştır. Çaldıran seferi ile Safevi devletinin Doğu Anadolu üzerindeki etkisine son verilerek Kürtlerin yaşadıkları yerler Osmanlıya bağlanmıştır (Akgündüz, 1996:30). Yavuz'un Doğu Seferi'nden bu yana Türklerle iç içe yaşayan Kürtler, hâkimiyeti altında buldukları Osmanlı Devleti'nin resmî dili olan Türkçe ile yazmanın yanında, eserlerini Kürtçeye de ortaya koymuşlardır. Daha çok edebî ve kültürel bir muhtevaya sahip olduğunu tespit ettiğimiz söz konusu Kürtçe eserleri bir arada bulabildiğimiz yerlerden biri de Rus diplomatı Aleksandre Jaba'nın ismiyle anılan Kürtçe el yazmaları koleksiyonudur.

Uzun yıllar Osmanlı coğrafyasında diplomat kimliğiyle dil, kültür ve edebiyat alanlarında önemli faaliyetlerde bulunmasına rağmen Jaba, Türkler tarafından çok fazla tanınmayan bir şahsiyettir. Buna karşılık Jaba'nın, hem Türkiye ve hem de Türkiye dışındaki Kürdoloji araştırmacıları arasında çok tanınan bir kişilik olduğunu söylemek mümkündür. Jaba, Erzurum konsolosluğu yaptığı dönemde, başta Mela Mehmûdê Bazidî olmak üzere bölgedeki birçok âlimle irtibat kurmuş ve onların da yardımlarıyla, kendi adını taşıyan Kürtçe el yazmaları koleksiyonunu oluşturmuştur.

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü. mustafaozturk@artuklu.edu.tr

Bu belirtilenlerden hareketle; Aleksandre Jaba'nın kimliği, kendi adıyla bir araya getirdiği el yazmaları koleksiyonu ve bu koleksiyonda var olduğunu tespit ettiğimiz Türkçe eserler hakkındaki bilgilere yer verilecek ve ardından ulaşılan bulgular paylaşılacaktır.

1. ALEKSANDRE JABA VE KÜRDOLOJİ ÇALIŞMALARI

1.1. Aleksandre Jaba'nın Hayatı: Aleksandre Jaba; Dominik Jaba ile Anna Holovianka'nın oğulları olarak 1801 yılında Kraslave'da dünyaya geldi. Polonyalı asil bir ailede dünyaya gelen Jaba'nın ailesi Poleck şehrinde. Katı bir Katolik anlayışa sahip olan ailenin Yahudi kökenli olduğunu belirten kaynaklar da bulunmaktadır (Avcı, 2014:12).

Jaba'nın ismi farklı kaynaklarda birbirinden farklı şekillerde geçmektedir. Bunun altında yatan temel neden, çok yönlü bir kişilik olan Jaba'nın birbirinden farklı birçok ulusun dil, tarih, kültür ve edebiyatlarıyla ilgilenmiş olması ve birçok dilde yazmış olmasıdır. Bunun sonucunda Jaba'nın adı farklı ulusların dillerinde farklı şekillerde telaffuz edilmiştir. Polonya kaynaklarında August Kosciesza Zaba, Rus kaynaklarında August Dementeviç Jaba, Alman kaynaklarında August Jaba veya Auguste de Jaba şeklinde geçmektedir. İsmi ve soyadının birbirinden ayrı olarak farklı şekillerde söylendiği de görülmektedir. Soyadı; Saba, Shaba, Yaba, Zhaba, Zaba, Caba olarak geçerken adı ise; Aleksandre, Anthony ve İskender şeklinde kayıtlara geçmiştir. (Çelik, 2015:29)

Jaba, 1824 yılında Polonya'daki Vilenski Üniversitesinde Doğu dilleri bölümüne girdi. Fakat bu bölüme girdiği yıllarda yeterli hoca sayısı bulunmadığından, Jaba'nın da içinde bulunduğu altı kişilik öğrenci gurubunun Rusya'daki üniversitelere gönderilmesi kararlaştırılır. (Celil, 1989:12) Böylece Jaba, Rusya'ya geçerek St. Petersburg Bilimler Akademisi Doğu Dilleri bölümüne devam eder ve buradaki eğitimini 1828 yılında tamamlar.

Üniversiteden sonra Rusya'ya ait dış temsilciliklerde tercüman olarak çalışmaya başlayan Jaba, ilk olarak 1830'da Rusya'nın o dönem Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Yafa konsolosluğunda Türkçe (Osmanlıca)-Rusça tercümanlığı görevine getirilir. Yafa'daki görevi sırasında Rus konsolosunun kızıyla evlenir ve hemen ardından 1832'de Selanik'e yine aynı görevle yollanır. Bulduğu görevlerde üstün başarı göstermesi üzerine 1835 yılında İzmir başkonsolosluğuna getirilir. 1848 yılında ilk eşinin ölümü üzerine Amerika'nın Selanik konsolosunun kızı Elena ile ikinci evliliğini gerçekleştirir.

Aynı yıl, 1848 yılında Erzurum'a konsolos olarak görevlendirilir. Bu görevinin beşinci yılında iken Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Kırım Savaşının patlak vermesi üzerine Rus saflarında cepheye yollanır. Jaba Ağrı, Kars, Erzurum ve civar bölgeyi çok iyi bildiğinden Rus ordusuna rehberlik ve tercümanlık yapmakla görevlendirilmiştir. (Kurdo, 1973:2) Kırım Savaşı'nın sona erdiği 1856 yılında Erzurum'daki konsolosluk görevine kaldığı yerden devam eden Jaba, bu görevi 1866 yılına kadar devam ettirir. İki defa geldiği Erzurum konsolosluğu görevinde yaklaşık olarak 15 yıl kalır.

Erzurum'daki konsolosluk görevinden ayrılan Jaba için bu, son resmi görevdir ve 65 yaşında emekli olarak İzmir'e yerleşir. Ömrünün sonuna kadar İzmir'de ikamet eden Jaba, tercüme faaliyetlerinin yanında Fransızca öğretmenliği ve bir takım bilimsel araştırmalarla meşgul olur. 3 Ocak 1894'te 93 yaşındayken hayatını kaybeder ve önce Kemer'e defnedilir, fakat daha sonra mezar yeri değiştirilerek Karşıyaka'ya nakledilir (Alakom, 2014:49).

Jaba'nın en dikkat çekici özelliklerinden birisi birçok dili o dilin uzmanları kadar iyi bilmesidir. Rusça, Fransızca, Almanca, Türkçe gibi pek çok dili bilen Jaba, Erzurum'da iki defa yürüttüğü konsolosluk görevi ile üç yıl boyunca Kırım Savaşında üstlendiği görevi dikkate alındığında, Doğu'daki şehirlerimizde toplamda 18 yıl geçirir. Bu bölgede uzun süre bulunan Jaba, özel mektuplarında "hocam" diye bahsettiği Mela Mehmûdê Bazidî'den çok iyi derecede Kürtçe öğrenmiştir. Kürtçede ne derece ilerleme kaydettiğini, Doğubilimci Dorn'a gönderdiği bir mektubunda, "Kürtçeyi o derece okudum ve öyle bir dereceye ulaştım ki, artık onunla çalışabilir ve tercüme gerçekleştirebilirim. (Pîrbal, 2000:4)" şeklindeki sözleriyle ortaya koymuştur.

Öte yandan Jaba'nın, Polonyalı olmasına rağmen kaleme aldığı hiçbir eserini anadilinde yazmadığını, çoğunlukla Rusça ve Fransızca'yı tercih ettiğini görüyoruz. Jaba'nın bu tutumunun vatandaşları tarafından eleştiri konusu yapıldığı ve bundan ötürü onu şiddetle eleştirdikleri bilinmektedir. Hatta bu eleştiriler öyle bir düzeye ulaşmıştır ki, vatandaşı olan bazı Polonyalılar onu kötü ve zararlı bir kişilik olarak tanıtmışlardır (Dost, 2013:36).

1.2. Aleksandre Jaba'nın Halit Ziya Uşaklıgil İle İlişkilendirilmesi: Jaba'nın hayatını ve eserlerini konu alan çalışmalara baktığımızda Jaba'yı Türk Edebiyatının önemli şahsiyetlerinden ve aynı zamanda Türk romancılığının babası olarak kabul edilen Halit Ziya Uşaklıgil ile ilişkilendiren bazı ifadelere yer

verildiği görülmektedir.¹ Bu bilgiden hareketle, ilgili kaynaklara baktığımızda, gerçekten de Halit Ziya'nın yaşantısında August Jaba veya diğer adıyla Aleksandre Jaba ismindeki birisinden bahsedildiği görülür. Hem Halit Ziya'nın bizzat kendi hatıratında ve hem de Halit Ziya'nın hayatını ele alan biyografilerde bu kişiden bahsedilmiştir. Bu çerçeveden bakıldığında, durumun açıklığa kavuşturulması önem arz etmektedir.

Halit Ziya'nın biyografisini kaleme alan Zeynep Kerman, Auguste de Jaba adında Halit Ziya'ya ders veren bir kişiden çok kısa bir şekilde bahsetmektedir:

... Eğitim sisteminden memnun olmayan dedesi yabancı dil dersleri için Farsça, Fransızca, Almanca, İtalyanca ve Rumca'yı iyi bilen avukat **Auguste de Jaba**'yı, matematik dersleri için Ermeni kâtip Antuan'ı özel hoca tuttu. ... (Kerman, 2012:227)

Halit Ziya'nın *Kırk Yıl* adlı hatıratında bahsettiği Jaba, Halit Ziya henüz on dört on beş yaşındayken ona Fransızca dersleri vermiş, roman çevirilerinde ona yardımcı olmuş ve büyükbabasının da yakın arkadaşı olan bir kimsedir. Halit Ziya yine bu kişiyi hayranlıkla tasvir ederken onun birçok dili ustalıklarla konuşabildiğinden, eğlence hayatına düşkün genç birisi olduğundan bahseder:

Bu kişi İzmir'e nereden gelmişti? Soyluluk ayrıcalığı niteliğindeki bu adı nereden getirmişti, buralarını hiçbir zaman açıklıkla anlayamadım. Rusya'dan gelmiş, denilirdi. Bu kısa açıklamayla yetinilirdi. Bir Türk kadar Türkçe bilen, Farsça divanlar okuyan; Fransızca'yı, Almancayı, İtalyanca'yı, Rumca'yı ... bu dillerin uzmanları kadar kolaylıkla ve sağlıklı konuşan biriydi. Belki, kendisi açıkça belli etmemekle birlikte, Ermeniceyi de bu diller kadar iyi bilen bu genç adamın hangi ulustan, soydan olduğunu araştırmaya gerek yoktu. Eğlenceye, süse pek tutkunluğu oranında, bu iki zevkine yetecek kadar parayı işinden kolaylıkla kazanan bu adam için, çevresindekilere kimliği ve soyu kadar fazla bilgi verme gereksinimi yoktu. Evine, değil sadece evine, çalışma yerine girenleri hemen büyüleyen öyle bir sevimlilik gücü vardı ki, hemen bunun etkisi altında kalınırdı. (Uşaklıgil, 1989:111, 112)

Halit Ziya'nın talebelik yıllarında ders aldığı Jaba'nın avukatlık yaptığını da yine kendisi tarafından kaleme alınan hatıratından anlamaktayız:

Her sabah koltuğumun altına kâğıtlarımı, kitaplarımı doldurduğum çantayı alır, artık elime (O zamanın modası olan) baston da yerleştirerek Frenk Mahallesinin Aleioti bölümündeki **Auguste de Jaba adlı avukatın** ofisine koşardım. (Uşaklıgil, 1989:111)

Bu çalışmada söz konusu ettiğimiz Jaba ile Halit Ziya'ya ders veren Jaba'nın, sahip oldukları özellikler bakımından birbiriyle karıştırılacak derecede benzerlik gösterdikleri ortadadır; fakat dikkatlice incelendiğinde bu ikisinin aynı kişi olamayacakları anlaşılmaktadır. Öncelikle Halit Ziya'nın bahsettiği Jaba'nın avukatlık yaptığı görülmektedir. Çalışmaya konu ettiğimiz Jaba'nın ise meslek itibarıyla bir diplomat olduğunu ve hayatının hiçbir döneminde hukuk tahsili yapmadığını net olarak biliyoruz.

Bu ikisinin aynı kişi olamayacağına dair diğer bir kanıt da kronolojik durumdur. Halit Ziya, hocası olan Jaba'dan "eğlenceye, süse pek düşkün genç birisi" olarak bahsetmektedir. Oysa diplomat olan Jaba'nın Halit Ziya ile görüşme ihtimalinin bulunduğu dönemde genç bir yaşta olmadığını görüyoruz. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Jaba, ilk olarak 1835-1848 yılları arasında Rus konsolosluğunda İzmir'de bulunur. Halit Ziya'nın 1866'te doğduğunu göz önüne alırsak, bu sırada henüz hayatta olmadığı anlaşılır. Jaba'nın Erzurum konsolosluğundan emekli olarak İzmir'e ikinci defa gelip yerleşmesi ise 1866 yılına tekabül eder ki Jaba bu sırada 65 yaşındadır, yani Jaba genç bir adam değildir.

Ayrıca Halit Ziya, hocası olan Jaba'dan ders aldığı sırada on dört on beş yaşlarında olduğunu da şu şekilde belirtmiştir:

... **O zaman on dört, on beş yaşlarındaki bir çocuğun** bu marifeti Jaba'yı sevincinden çıldırttı. ... (Uşaklıgil, 1989:114).

Bu husustan hareketle, Halit Ziya'nın 1866'da doğduğu bilgisini de dikkate aldığımızda Fransızca hocası olan Jaba'nın Halit Ziya'ya ders verdiği yılın 1880 veya 1881 olması gerekir. Bu tarihte Konsolos Jaba'nın 79 veya 80 yaşında olması gerekir. Bütün bu değerlendirmelere göre, konumuz olan ve Rusya adına çeşitli yerlerde konsolosluk yapan Jaba ile Halit Ziya'ya Fransızca dersleri veren avukat Jaba arasında isimleri başta olmak üzere pek çok açıdan benzerlik bulunduğunu; fakat bunun sadece rastlantıdan ibaret olduğu sonucuna varılmaktadır.

1.3. Jaba'nın Mela Mehmûdê Bazidî İle Tanışması ve Jaba Koleksiyonu: 1848-1866 yılları arasında Erzurum'da Rusya Konsolosluğunda görev yapan Jaba, Mela Mehmûdê Bazidî ile beraber Kürt dili, kültürü ve edebiyatı alanlarında birçok ortak çalışma gerçekleştirmiştir. Bugünkü Doğubayezit'te doğan ve bölgedeki medreselerde yetişen Mela Mehmûdê Bazidî (1797-1870?), Kürt dili, edebiyatı ve kültür varlığı açısından önemli şahsiyetlerden biri olarak kabul edilir.

¹ Söz konusu çalışmalardan biri: Murat Çelik, *Adat û Rusûmatnameê Tewayîfê Ekradiye, Mela Mehmûdê Bazidî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MAÜ Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin 2015, s. 30, 33, 34.

Âlim ve çok yönlü kişiliğiyle Kürt kültürünün birçok sahasında önemli çalışmalarda bulunan Bazidî, bu çalışmalarının büyük bir çoğunluğunu Jaba ile tanıştıktan sonra ortaya koymuştur. Bundan dolayı Mela Mehmûdê Bazidî'yi ele alan hiçbir çalışma veya araştırmacı, Rus diplomat Aleksandre Jaba'dan da söz etmeyi ihmal edemez. Çünkü Bazidî'nin yaptığı hemen hemen bütün çalışmalarda Jaba'nın yönlendirici bir etkisi söz konusudur. Buna karşılık, Jaba'nın aynı alanda yaptığı çalışmaların da neredeyse tamamında Bazidî'nin doğrudan veya dolaylı bir katkısı söz konusudur.

Bazidî, Hanî Medresesindeki müderrislik görevine devam ettiği sırada, 1855 yılında Osmanlı-Rus savaşı patlak verir ve bunun üzerine Erzurum'a göç etmek zorunda kalır. Rus işgalinin bütün yıkıcılığını hisseden Bazidî, bu işgal sırasında kardeşini kaybeder ve ayrıca maddî desteğini gördüğü oğlunun ticarî durumunun da bozulması üzerine büsbütün zor durumda kalır. Erzurum'da çaresiz hâlde, maddî sıkıntılarla boğuşan Bazidî, tam da bu sıkıntılardan dolayı Bayezid'e dönme hazırlığı yaparken yolu, Rusya'nın Erzurum başkonsolosluğu görevine henüz getirilen Aleksandre Jaba ile kesişir. Zaten daha önce, Jaba'nın Erzurum'a gidecek olması hasebiyle, yakın dostu ve Petersburg Bilimler Akademisi üyesi olan Bernhard Dorn (1805-1881) tarafından Jaba'dan, bölgede yaşayan Kürtlerle ilgili bazı araştırmalar yapması yönünde bir ricada bulunulmuştur. Sonuç itibarıyla; Jaba'nın, Kürtlerle ilgili yapacağı araştırmalarda bir hocaya, yol göstericiye, Bazidî'nin de ilmî ve maddî açıdan bir hâmiye ihtiyacı vardı. Böylece bu ikili yapacakları çalışmalar için bir araya gelmiş olurlar. (Hassanpour, 2005:161, 162)

Jaba'nın amacı Bazidî'den Kürtçeyi öğrenmek, elindeki yazma eserlerin birer kopyasını almak ve dahası, halk arasındaki zengin folklor ürünlerine ulaşarak bunları derlemektir. Jaba, bu çalışmaları, bir arşiv oluşturulması amacıyla St. Petersburg'a gönderecektir. Böylece Bazidî, Jaba'nın hocası, yol göstericisi ve en yakın yardımcısı durumuna gelir. Yaklaşık on yıllık süreci kapsayan bu işbirliğinin ardından, Kürt dili, kültürü ve edebiyatı ile ilgili birçok sözlü ve yazılı eser bir araya getirilerek, daha önceden kararlaştırıldığı gibi, Rusya'daki St. Petersburg Bilimler Akademisi'ne gönderilir ve Aleksandre Jaba Koleksiyonu adıyla kaydedilir. Önemli bir kısmı Bazidî'nin hususî kütüphanesinden çıkan ve yine bir kısmı Bazidî'nin el hattıyla istinsâh edilmiş olan bu eserler, aynı zamanda Rusya'daki Kürdoloji çalışmalarının da temelini teşkil eder.

Aleksandre Jaba koleksiyonu² olarak bilinen ve 54 adet muhtelif nitelikteki eserden oluşan koleksiyonun büyük çoğunluğunun Bazidî'nin şahsî kütüphanesinden çıkmış olması veya bizzat Bazidî'nin istinsâhından geçmiş olması bu iki şahsiyet arasındaki işbirliğinin niteliğini ortaya koymasına bakımından önemlidir. Bunun yanında; Kürt kültürü, tarihi, dili ve edebiyatı alanındaki klasik ve derleme çalışmalarını içeren koleksiyonda, önemli kabul edilen birçok eserin en eski tarihli nüshalarının bulunuyor olması da koleksiyona değer katan başka bir özelliktir.

Mela Mehmûdê Bazidî başta olmak üzere bölgedeki bazı molla ve aydınların yardımıyla büyük bir çoğunluğu Kürtçe olan 54 adet eseri Aleksandre Jaba Koleksiyonu adıyla bir araya getirerek Rusya'ya gönderen Jaba'nın söz konusu koleksiyonu ve çalışmaları ile ilgili notları "Receuil de Notices et Extraits Kurdes" ismiyle 1860 yılında St. Petersburg'ta yayımlanmıştır³.

2. ALEKSANDRE JABA KOLEKSİYONUNDAKİ TÜRKÇE ESERLER

54 adet el yazması eser ve yaklaşık 5.000 varaktan oluşan Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Kürtçe el yazmaları koleksiyonu olmasına karşın içerisinde birkaç tane de Türkçe, Farsça ve Fransızca eser veya eser bölümü yer almaktadır. Jaba Koleksiyonu üzerinde yaptığımız çalışmalar esnasında Türkçe ile kaleme alınmış 4 ayrı eser ve bunun yanında Nesîmî'ye ait olduğu tespit edilen manzumeler bulunduğu tespit edildi. Nazmî ve Vanî'nin *Mem û Zîn* tercümeleleri, Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisi, Bazidî'nin Kürtçe-Türkçe sözlüğü ve Nesîmî'ye ait üç adet manzume koleksiyonda yer alan Türkçe eserlerdir. Bu eserlerden *Mem û Zîn* tercümesi olanlar müstakil birer el yazması şeklindedir. Fuzûlî'ye ait mesnevi ile Nesîmî'ye ait manzumeler Ehmedê Xanî'nin Kürtçe *Mem û Zîn* mesnevisi ile beraber cönk şeklindeki aynı el yazmasının içinde istinsah edilmiştir. Bazidî'nin Kürtçe-Türkçe sözlüğü de yine başka bir Kürtçe el yazması içerisindeki üç eserden biri olarak kendine yer bulmuştur.

2.1. Nazmî'nin Mem û Zîn Tercümesi Reyâhîn-i Aşk: Koleksiyonda *Reyâhîn-i Aşk* ismini taşıyan iki ayrı *Mem û Zîn* tercümesi bulunmaktadır. Kürt Edebiyatının klasiklerinden biri olarak kabul edilen *Mem û Zîn*, Klasik İslâm Edebiyatının ortak kültür havuzundan beslenmiş bir zevkin ürünü olarak Ehmedê Xanî tarafından 17. yüzyılda Kürtçe olarak nazmedilmiş bir mesnevidir.

Sözlü gelenekteki bir aşk anlatısı olan *Memê Alan* destanından esinlenerek kaleme alınan *Mem û Zîn*, hem sözlü gelenekteki biçimiyle halk arasında, hem de Ehmedê Xanî tarafından nazmedildiği şekliyle

² Kürt dili grameri, sözlükçülüğü, edebiyatı ve tarihi alanlarındaki temel eserlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan koleksiyonun dijital bir kopyası Mardin Artuklu Üniversitesi Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü tarafından Rusya'dan getirilmiş olup koleksiyonla ilgili tavsiflendirme çalışmaları hâlen devam etmektedir.

³ A. Jaba, *Recueil de Notices et Récits Kurdes*, St. Petersburg 1860.

yazılı edebî gelenekte yüzyıllardan beri ilgiyle anlatılan ve okunan bir eserdir. Etki alanı ortaya çıktığı çağ ve coğrafyayı aşan Mem ile Zîn'in hikâyesi, Ehmedê Xanî'nin nazmettiği şekliyle bugüne kadar Arapça, Farsça, Rusça, Almanca, Fransızca ve Felemenkçe gibi birçok dile tercüme edilerek uluslararası düzeyde geniş bir kitleyle buluşturulmuştur. Eserin Kürtçeden diğer dillere yapılan tercümeleri içerisinde, Türkçeye yapılan tercümelerinin hem diğerlerine göre daha eski olması hem de sayıca fazla olması dikkat çekicidir.

Eldeki veriler dikkate alındığında, *Mem û Zîn*'in farklı dönemlerde Türkçeye birçok tercümesinin yapıldığını söyleyebiliriz. Nazmî mahlaslı Aşık-ı Sipkî'nin gerçekleştirdiği tercüme, şu ana kadar tespit edilenler içerisindeki en eski Türkçe tercümedir. Şekil ve muhteva özelliklerine bakıldığında, tarihi tespit edilemeyen Âkif-i Vanî'nin tamamlanmamış *Mem û Zîn* tercümesinin de ilk Türkçe tercümelere birisi olduğu anlaşılmaktadır. Belirtilen bu iki tercüme eserin ortak özelliği, *Mem û Zîn*'i benzer bir üslup ve klasik edebiyat geleneği içerisinde Türkçeye tercüme etmiş olmalarıdır. Bunların yanı sıra günümüzde de eserin Türkçeye birçok modern tercümesi yapılmıştır.⁴

Aleksandre Jaba Koleksiyonu içerisindeki Türkçe eserlerden olan ve Nazmî mahlaslı şairin kaleme aldığı Reyâhîn-i Aşk'a⁵ ait nüsha tavsifi şu şekildedir:

Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 38, St. Petersburg Bilimler Akademisi, St. Petersburg-Rusya

Cilt ve Yazı Ebâdı: 35 X 22 (İç)

Cilt ve Kâğıt Özellikleri: Açık sarı renkli adi saman kâğıdı kullanılmış.

Varak Sayısı-Satır Sayısı-Hattı vb.: 59 varaklı rik'a hatlı. Bazı istisnaları bulunmakla beraber eserin sayfaları genellikle 17 satırdan oluşuyor. Varakların üst kısımlarında sağlı sollu olmak üzere Arapça rakamlarla numaralandırma yapılmış. 100. sayfadan itibaren yapılan yanlış numaralandırmanın üstü çizilerek doğrusu yazılmış. Başlıklar siyah mürekkeple ve tamamı Farsça olarak yazılmış. Yazılar çift sütun üzerine istinsah edilmiş. Sütunlar çift çizgili çerçeveler içine alınmış. Ayrıca en son sayfadaki dizeler çerçeve içine alınmamış ve her satır için bir çizgi çekilmiş. Son varaktaki küçük bir yırtık, şeffaf bantla onarılmış.

Zahriye ve 1a Bilgileri: (1a) Fransızca olarak şu ifâdeler yer almakta:

Mem ou Zin Traduit du Kurde en Turc Par Achik Osman Effendi. Le manuscrit porte en tête le titre suivant Reyâhîn-i 'Aşk, 'Aşık-ı Sipkî Plantes Auromatiques de l'amour par Achik Sipkî.

(*Mem u Zin, Kürtçeden Türkçeye Aşık Osman Efendi Tarafından. El yazmasının başlığı "Reyâhîn-i 'Aşk, 'Aşık-ı Sipkî", Aşkın Çiçekleri, Aşık-ı Sipkî tarafından.*)

Eser Adı: (Zahriye) Mem ou Zin

(2a) Reyâhîn-i 'Aşk

Mütercim: Aşık Osman Efendi / Aşık-ı Sipkî (Mahlası: Nazmî)

Nüsha Başı: (vr: 2a)

Ser-nâme-yi nâme ism-i Allâh

İsmi ile her iş tamâm vallâh

Nüsha Sonu: (vr: 59a)

Târîh-i kitâbe tamm oldı

Bu sözüme cân hıtâm buldı

Temmet Kaydı: (vr: 59a) Temmetü'l-kitâb bi 'avni'llahi'l-meliki'l-Vehhâb. Sene 1283.

İstinsah Tarihi: h. 1283. (ml. 1866/1877)

Diğer Notlar: Eserin müstakil bir kitap değil de bir kitabın sadece bir bölümü olduğu, kitabın dijital taraması yapılırken önceki sayfada "38" rakamının okunabilmesinden anlaşılıyor. Bu nüsha diğer yazma eserlerde olduğu gibi 1b varağıyla değil de 2a varağıyla başlatılmıştır. 1b varağı boş bırakılmış.

Nazmî mahlaslı kişinin kim olduğunu tespit etmeye yarayacak yeterli bilgi ne yazık ki elimizde mevcut değildir. Sadece Aleksandre Jaba'nın verdiği bilgilerden hareketle bu kişinin asıl adının Aşık-ı Sipkî olduğu ve diğer bir adının da Aşık Osman Efendi olduğu tespit edilebilmektedir. Şairin ismindeki "Sipkî" kelimesinden hareketle, onun Ağrı ve civâr bölgelerde yaşayan büyük bir aşiret olan Sipkanlardan olabileceği tahmin edilmektedir.

2.2. Âkif-i Vanî'nin Mem û Zîn Tercümesi Reyâhîn-i Aşk: Koleksiyonda yer alan diğer bir Türkçe *Mem û Zîn* tercümesi de "Âkif" mahlaslı Âkif-i Vanî'ye aittir. Nazmî'nin tercümesiyle aynı ismi taşıyan bu tercümeden bugüne kadar hiçbir yerde bahsedilmemiştir.

⁴ Türkçeye yapılmış tercümelerin başlıcaları şunlardır: Abdülazîz Hâlis (Çıkıntaş), *Mem û Zîn*, El Yazması Eser, 1906.; M. Emin Bozarlan, *Mem û Zîn*, Gün Yayınları, 1968 İstanbul.; Şamil Eşgerov, *Mem û Zîn: Ehmedê Xanî*, (Azericeden Türkçeye: Mehmet Kaplan), Nübihar Yayınları, 2014 İstanbul.; Namık Açıköz, *Mem û Zîn*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2010.; Kadri Yıldırım, *Mem û Zîn*, Avesta Yayınları, İstanbul 2010.; Selim Temo, *Mem İle Zîn*, Everest Yayınları, İstanbul 2016.

⁵ Bugüne kadar yapılan değerlendirmelerde, çalışmaya konu olan eserin, Ahmed Fâik adındaki bir şahsa ait olduğu belirtilmiştir. Bunun böyle olmadığı, gerçek mütercim Nazmî olduğu, özellikle eserin Jaba nüshasının ortaya çıkmasıyla kesinlik kazanmış durumdadır. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Mustafa Öztürk; *Reyâhîn-i Aşk Ehmedê Xanî, Nazmî (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Lis Yayınları, Diyarbakır 2017.

Âkif-i Vanî'nin kim olduğu hakkında Jaba'nın verdiği bilgiler dışında herhangi bir yerde bir bilgiye rastlanmamaktadır. Eseri kaleme alan "Âkif" mahlaslı mütercimın tam adının "Âkif-i Vanî" olduğu bilgisi, nüshanın 1a varağındaki Fransızca notlardan anlaşılmalıdır:

Reyahin-i Aşk Âkif-i Vanî. Plantes Aromatiques de l'amour par Âkif Vani. (Kurd 39, vr. 1a)
(*Reyâhîn-i Aşk Âkif-i Vanî. Aşkın Çiçekleri [Aşkın Aromalı Bitkileri] Âkif-i Vanî tarafından.*)

Âkif-i Vanî ve eseri hakkında bilgi edindiğimiz diğer bir kaynak da yine Jaba'nın kendi koleksiyonu için kaleme almış olduğu ve koleksiyonda yer alan yazmalar hakkında kısa notları kaydettiği katalogtur. Jaba'nın kataloglamasında 39 arşiv numaralı *Reyâhîn-i Aşk, Âkif-i Vanî* isimli el yazması hakkındaki notlar şu şekildedir:

Reyâhîn-i Aşk Âkif-i Vanî

Plantes aromatiques de l'amour par Âkif Vani. Traduction en vers turcs de Mem ou Zin, n'embrassant que vingt un chapitres. La mort d'Âkif Vani, connu sous le nom d'Achik Efendi, lui a empêché malheureusement de continuer son travail. Manuscrit en folio. Voir mes observations sur ces deux poëtes. (Kurd 53, vr. 10b)

(*Âkif-i Vanî'nin Aşkın Çiçekleri. Mem û Zîn'in Türkçe manzum tercümesi sadece yirmi bir bölümü kapsamaktadır. Maalesef ölüm Âkif Efendi adıyla bilinen Âkif-i Vanî'nin çalışmaya devam etmesine izin vermedi. Folyo şeklindeki el yazması. Bakınız, bu iki şair hakkındaki düşüncelerim / gözlemlerim.*)

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Âkif-i Vanî adındaki mütercim, bu eserini tamamlayamadan vefat etmiş, eserin sadece 21 bölümlük kısmını tamamlayabilmiştir. Bundan dolayıdır ki, mütercim eserine son şeklini verememiş, düzeltilebilecek bazı yerlere müdahale etme fırsatı bulamamıştır. Eserdeki birçok teknik ve biçimsel problemleri bununla açıklamak mümkündür.

Âkif-i Vanî tarafından kaleme alınan *Reyâhîn-i Aşk* isimli bu Türkçe el yazması eserin nüsha tavsifi şu şekildedir:

Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 39, St. Petersburg Bilimler Akademisi, St. Petersburg-Rusya

Cilt ve Yazı Ebâdı: 35X22 (İç)

Cilt ve Kâğıt Özellikleri: Adî saman kâğıt kullanılmış ve nüshanın siyah bir deri cilt içerisinde olduğu gözlemlenmekte.

Varak Sayısı-Satır Sayısı-Hattı vb.: 36 varaklı, rik'a hatlı. Her sayfa 14'er satırdan oluşmakta. Varakların üst kısımlarında sağlı sollu olmak üzere Arapça rakamlarla numaralandırma yapılmış; sayfa altları ise Latince rakamlarla numaralandırılmış. Muhteva çift sütun olarak istinsah edilmiş. Bentlerden oluşan eserde her bendin başlığı "Bend-i Evvel" örneğinde olduğu gibi Arapça olarak verilmiş. Bu başlıklar siyah mürekkeple kaydedilmiş. Varaklardaki her satır çizgisinin önceden cetvelle çizilmiştir.

Zahriye ve 1a Bilgileri:

Eser Adı: Türkçe: (vr. 1a, 2a) *Reyâhîn-i Aşk*

Fransızca: (vr. 1a) *Plantes Aromatiques de L'amour*

Mütercim: Âkif-i Vanî (Mahlası: Âkif)

Nüsha Başı: (vr. 2a)

Bend-i Evvel

Ser-nâme-yi 'aşk nâm-ı âh

Mağbûb-ı kulüb-ı küll hevâ-yı âh

Nüsha Sonu: (vr. 36a)

Ġam kaldı hemân enîs ü yârı

Ġam ile kârı

Diğer Notlar: Eser, toplam 21 bentten oluşmaktadır. Terki-i bend nazım biçimiyle kaleme alınan eserin, müellifin vefatından dolayı yarım kaldığı belirtilmektedir.

2.3. Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn Mesnevisi: Aleksandre Jaba Koleksiyonunda yer alan Türkçe eserlerden biri de 16. yüzyıl Türk Edebiyatının önemli şahsiyetlerinden Fuzûlî'nin kaleme aldığı *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisidir. Bütün İslâm coğrafyasında çok yaygın olan bu mesnevinin çok sayıdaki el yazması nüshalarından birisi de Jaba Koleksiyonunda Kurd 14 arşiv numarasıyla yer bulmuştur. *Leylâ ve Mecnûn*'un bu koleksiyonda da yer almış olması, eserin bütün İslâm coğrafyasında sevilip okunduğunun başka bir göstergesidir.

Leylâ ve Mecnûn'un efsaneleşen aşkları, Türk-İslâm edebiyatlarında en çok işlenen konulardan birisidir. Kaynağı araştırıldığında, hikâyenin Arap dünyasına has bir halk hikâyesi veya çekirdeğinde yaşanmış bir hadise bulunan efsanevî karakterli anonim bir hikâye olduğu görülür. Bu devre edebiyatları için ortak payda dindir. Aynı dinin etrafında birleşen insanların ortak bir kültüre doğru ufuklarını genişlettikleri görülür. Ortaya çıkan medeniyet de, bu ortak kültürün mahsulüdür. Farklılıklar ise mahallî kültürde aranmalıdır. Fuzûlî'den önce Acem edebiyatında, Nizâmî ve Hatîfî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevîleri

meşhurdur. Aynı konuyu daha sonra Türk edebiyatında Ali Şîr Nevâyî deneyecektir. Fuzûlî'den önce ve sonra pek çok, aynı adlı mesnevî yazılmıştır (Çapan, 222:2009).

A. Jaba Koleksiyonundaki *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinin nüsha tavsifi şu şekildedir:

Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 14, St. Petersburg Bilimler Akademisi, St. Petersburg-Rusya

Eser Adı: Leylâ ve Mecnûn

Müellif: Fuzûlî Mehmed b. Süleymân Bağdâdî.

Cilt ve Yazı Ebâdı: 22X15 (İç)

Varak Sayısı-Satır Sayısı-Hattı vb.: Cönk (Sığır dili) şeklindeki yazma eserin sayfa adedi 163'tür. 19 satırlı ve Nesih kırmızı hat ile istinsah edilmiş. Adi saman kâğıdı kullanılmış. Başlıklar surh mürekkep ile yazılmış. Mesnevi içindeki gazeller yer yer yukarıdan aşağıya çapraz şekilde verilmiş. Bazı varaklarda ıslanmalara bağlı olarak okumayı zorlaştırmayacak önemsiz lekelenmeler mevcut. Sayfalar çift sütunlu olarak tanzim edilmiş. Sütunlar, kırmızı ve birbirine paralel çift çizgilerle belirlenmiş. Eser, 3154 beyitten müteşekkildir.

Müstensih: Tâhir İbni 'Abbâs Efendi.

İstinsah Tarihi: Râbiü'l-âhır 1218 (Miladi: Temmuz/Ağustos 1803)

Nüsha Başı: (sy. 1) Bismillâhi'r-raḥmani'r-raḥîm
El-ḥamdü li-vâhibi'l-mekârim
Ve's-şükrü li-sâhibi'l-merâḥim

Nüsha Sonu: (sy. 163) Hem maşlahat ol ki uralım dem
Ḥatm eyliyelüm ki ḡayri bi't-tem

Temmet ve İstinsah Kaydı: (sy. 163) ... Temmetü'l-kitâb bi'avnillâhi'l-melikü'l-Vehhâb bi'l-yedi za'fü'l-
'ibâd Tâhir ibni 'Abbâs Efendi. Sene 1218. Fî şehri Rabî'ü'l- Aḥır mine'l-mevt ve ḥâlâtuhu.

Temellük Kaydı: (sy. 163) Sâhib ve mâlik 'Abdurraḥman Efendi ibni Maḥmûd Efendi ibni 'Abdurraḥman Rûmî.

Diğer Notlar: *Leylâ ve Mecnûn*'un bu nüshasında, diğer nüshalarda en başta yer alan dibâce kısmının eksik olduğu anlaşılmaktadır. Bu eser, Aleksandre Jaba Koleksiyonu Kurd 14 arşiv numaralı el yazması içinde bulunan iki ayrı eserden biridir. Belirtilen el yazmasındaki ilk eser burada tavsifi verilen Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn*'udur. Bu eserin ardından istinsah edilen diğer eser ise Ehmedê Xânî'nin Kürtçe ile kaleme aldığı *Mem û Zîn* mesnevisidir.

Leylâ ve Mecnûn, cönkün ilk 163 sayfasında yer almaktadır. Bunun hemen ardından istinsah edilen *Mem û Zîn* de yazmanın 165-308 sayfaları arasındadır. 309-312. sayfalarda ise Nesimî mahlasıyla söylenmiş Türkçe manzumeler bulunmaktadır.

2.5. Seyyid Nesimî'ye Ait Manzûmeler: Jaba koleksiyonu *Kurd 14* arşiv numaralı cönk biçimindeki yazmada Fuzûlî'nin *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinin hemen arkasındaki fevâid sayfalarında Seyyid Nesimî'ye ait olduğu tespit edilen 1 kaside ve 2 gazel yer almaktadır. Daha çok Hurûfîlik anlayışını konu alan bir şiir anlayışıyla tanınan 14. yüzyıl sufi şairlerinden Seyyid Nesimî'ye ait manzumelerin Jaba Koleksiyonunda yer alması Nesimî'nin Kürtlerin yaşadığı coğrafyada da bulunduğu ve okunduğunun işaretidir.

Nesimî'nin geniş bir coğrafyaya yayılan şöhreti, birçok şairi nisyan karanlığına gömülen zamana da karşı koymuş, onun şiirleri her zaman ve mekânda daima merak, ilgi ve rağbet merkezi olmuştur. Bu, birçok soru işaretiyle üzerinde durulması gereken bir meseledir. Nasıl olmuştur da hem kendi devrinde hem sonrasında, bütün İslâm coğrafyasında "aykırı" bir cereyan olarak tescil edilen Hurûfîliğe mensup ve birçok şiirinde bu öğretiyi anlatma ve yayma gayretinde olan bir şair bu denli kabul görmüş ve sevilmiştir? Öyle ki, onun şiirlerinde sadece Alevî-Bektaşî kaynaklı cönkler ve şiir mecmualarında değil, tamamen Sünnî akideye mensup mutasavvıf şairlerin şiirleri ile dolu derlemelerde de çokça rastlanır. (Köksal, 2009:78)

Kurd 14 arşiv numaralı cönkün fevâid sayfalarında istinsah edilmiş Nesimî'ye ait ilk manzume 37 beyitlik bir kasidedir. Kasidenin başlığı "Dibâce-yi Ḥazret-i Nesimî Ḳuddusallâhu Sırrehu" şeklinde belirtilmiştir. Kasidenin matla ve makta beyitleri şu şekildedir:

Matla Beyti: Deryâ-yı muḥit cûşa geldi
Kevn ile mekân ḥurûşa geldi (Kurd 14, sy. 309)

Makta Beyti: Müşkden idem mevhedî fark
Ey v'ey ana kim ola işe zerḳ (Kurd 14, sy. 311)

Cönkte Nesimî'ye ait üç manzumeden birisi de "Gel" redifli 5 beyitlik bir gazeldir. Bu gazelin matla ve makta beyitleri şu şekildedir:

Matla Beyti: Varmağından dilber gönlüm perîşân oldu gel
Ölümüm ḥecriñ gamından cigerim ḳan oldu gel (Kurd 14, sy. 311)

Makta Beyti: Fırkatînden uş Nesimî dembedem eyler fiğân
Ḳıl ki cismüm menüm âzer-i der ḥicrân oldu gel (Kurd 14, sy. 311)

Cönkte Nesîmî'ye ait olduğu tespit edilen son manzume ise 7 beyitlik “Degül” redifli bir gazeldir. Bunun da matla ve makta beyitleri şu şekildedir:

Matla Beyti: Gel bu demi hoş görelüm ol giçen dem dem degül
Kim bu dem kadar beni bilmez âdem degül (Kurd 14, sy. 311)

Makta Beyti: Dem giçer mi kim Nesîmî dil ferâh-ı derd eyle
Nâlesi eflâke çıkmaz gözleri zezem degül (Kurd 14, sy. 312)

2.5. Bazidî'nin Kürtçe-Türkçe Sözlüğü: Jaba Koleksiyonunda Türkçe unsurlar barındıran diğer bir eser de *Kurd 8* arşiv numaralı el yazmasıdır. *Risâle-yi Tuĥfetü'l-Hillân Fî Zimâni Kurdân* ismini taşıyan eserin Kürtçe ismi “Rîsaleya Yadîgara Dostan Di Zimanê Kurdan De” şeklinde belirtilmiş olup bu ifadeler Türkçede “Kürt Dilinde Dostların Yadıgarı” anlamına gelir.

Mela Mehmudê Bazidî'nin Jaba'ya Kürtçenin Kurmancî lehçesiyle ilgili gramer bilgilerini öğretmek amacıyla kaleme aldığı bu el yazmasını incelediğimizde, eserin birbirinden ayrılmamış ve art arda sıralanmış üç ayrı bölümden oluştuğu görülmektedir. Yazma eserin 1b-74b varakları arasında yer alan kısım Kürtçenin isim, özne ve edatları üzerine açıklayıcı ve örnekleyci bilgiler içermekte ve eserin temelini teşkil etmektedir. Yazma eserin 75b-125b varakları arasında Kürtçe-Türkçe sözlüğe yer verilmiştir. Yazmanın 126b-143b varakları arasında ise Bazidî'nin Kürt gelenek ve görenekleri hakkında soru ve cevap tarzında önemli bilgiler verdiği bölüm yer almaktadır.

Bu yazma eserde konumuzla alakalı olan kısım, Kürtçe-Türkçe sözlüğün bulunduğu 50 varaklık bölümdür. Söz konusu 50 varağın sol sayfaları boş bırakılmış durumdadır. Bunun sebebi Jaba'nın daha sonra buralara bir şeyler karalamak maksadıyla bu kısımları bizzat boş bıraktırmış olmasıdır. Kürtçe-Türkçe sözlüğün yazılı bulunduğu sayfaları hesapladığımızda bunların toplamda 25 varağa denk geldiği görülmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi Jaba Koleksiyonundaki birçok yazmanın müellifi ve müstensihi olan Bazidî, aynı zamanda A. Jaba'ya Kürtçeyi öğreten kişidir. Ele aldığımız eseri de Bazidî bu amaçla kaleme almıştır. Yazma eserin bu sözlük kısmında Bazidî, Jaba'ya Kürtçe fiil, isim ve diğer sözcük türlerini Türkçe üzerinden öğretmektedir. Bazidî eserdeki bu bölüme “Ef'âl-i Müstereke” yani “ortak fiiller” ismini vermiştir. Bazidî öncelikle öğretmek istediği Kürtçe fiili kırmızı mürekkeple vermiş ve ardından da bunun karşılığını Türkçe olarak açıklamıştır. Buradan da anlaşılacağı gibi hem Bazidî ve hem de Jaba Türkçeyi çok iyi derecede bilmekteydiler.

Eserde verilen Kürtçe kelimeler ve Türkçe karşılıklarının verililerini eserin farklı yerlerinden şu şekilde örnekleme mümkünüdür:

Axaftin, Xeberdan, Kelimîn, Peyavtin, Gotin, Bîje: Söz söylemek.

Borîn, Derbazbûn, Xericîn: Geçmek.

Borandin, Derbazkirin, Buhartin, Xericandin: Geçirmek.

Xapandin, Lipandin, Xerandin: Aldamak (Kurd 8, vr. 75b)

Pirskirin, Pirsiyarkirin: Sual eylemek.

Arîkarî, Yarîkarî: Yardım eylemek.

Xeriqîn, Xeniqîn: Boğulmak. (Kurd 8, vr. 76b)

Kanî: Çeşme ma'nasına ve hani ma'nasına denilir.

Çal: Su kuyusuna ve zahire kuyusuna dirler. (Kurd 8, vr. 90b)

Berf, Befr: Kar demekdir.

Meriv, Mirov: Kişi demekdir. (Kurd 8, vr. 94b)

Dûv, Dêl, Poçik: Hayvanat vesair kuyruğı olan nesnelere kuyruğına dirler.

Kundir, Kulindir: Kabağ demekdir. (Kurd 8, vr. 97b)

Balgî, Balîn: Yastuk demekdir.

Dest û lêb: El demekdir. (Kurd 8, vr. 99b)

Örneklerden de anlaşılacağı gibi Bazidî'nin Türkçe karşılıkları üzerinden öğretmeye çalıştığı Kürtçe kelimeler, daha çok günlük kullanıma ait kelime kadrosundan seçilmiştir. Eserde yer alan bu küçük çaplı Kürtçe-Türkçe sözlüğü önemli kılan, sözlüğün içerdigi kelime hazinesi veya bu kelimelerin sahip olduğu nitelikler değildir. Sözlüğü esas önemli şey, bu sözlüğün bugüne kadar tespit edilen ilk müstakil Kürtçe-Türkçe sözlük olmasıdır. Sözlüğün hacminin küçük olması veya başka bir eserin içerisinde yer aliyor olması öneminden bir şey kaybettirmez.

Eserin istinsah tarihiyle ilgili el yazmada herhangi bir kayıt bulunmuyor olsa da Bazidî ve Jaba'nın diyalog halinde oldukları yıllar ve koleksiyonda yer alan bazı eserlerin istinsah tarihlerini göz önüne alarak bu eserin 1860'lı yıllarda kaleme alınmış olduğunu söyleyebiliriz.

Esas itibariyle tarihte Kürtçe kelimelerin Türkçe karşılıklarını sözlük şeklinde ilk olarak kayda geçiren kişi Evliya Çelebi'dir. Evliya çelebi 1655 yılında Kürtlerin yaşadigi bölgeleri gezmiş ve ilginç

bulduğu bazı Kürtçe terim ve kavramların Türkçe anlamlarını Seyahatnâme'sinin 4 ve 5. ciltlerinde listelerek vermiştir. (Bruinessen, 1985:27) Fakat yine de Evliya Çelebi'nin Seyahatnâme'sinde verdiği Kürtçe-Türkçe kelimelerin bugünkü anlayış bağlamında müstakil bir sözlük olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bundan dolayı Bazidî'nin bu sözlüğünün ilk Kürtçe-Türkçe sözlük olarak kabul edilmesi gerekliliği ortadadır.

Sonuç

Girişte de değinildiği gibi, Osmanlı Devletinin çoklu kültürel yapısı dil, kültür ve edebiyat gibi sahalardaki zengin bir çeşitliliğin de sağlayıcısı durumundaydı. Güçlü bir siyasi birliğin çatısı altında yer alan uluslar, ister Türkçe ile olsun veya ister kendi dilleriyle olsun, ortaya koydukları edebî ve kültürel üretimleriyle birbirlerini beslemişlerdir. Bu bağlamda bakıldığında, özellikle Müslüman unsurlar hangi millî aidiyeti taşıyor olursa olsun, benzer edebî ve kültürel eğilimler ortaya koymuş, bu bakımdan birbirlerine yaklaşmışlardır. Bu noktada din olgusunun en belirleyici etkenlerden biri olduğunun altını çizmekte fayda vardır.

Çalışmada üzerinde durduğumuz Aleksandre Jaba Koleksiyonunda yer alan Kürtçe eserlerin şekil ve içerik özelliklerine baktığımızda, bunların aşağı yukarı benzerlerine veya eşdeğer nitelikte olanlarına Türk Edebiyatında da rastlanabileceği görülecektir. Hz. Peygamber'in doğumu için Süleyman Çelebi *Mevlûd*'ünde hangi duyguları terennüm ettiyse Melayî Bateyî'nin Jaba Koleksiyonunda yer alan *Mûhd*'inde da aynı duygulara benzer biçimde yer verilmiştir. Şeyh Galib *Hüsn ü Aşk* mesnevisinde İlahî aşkı hangi tasavvufî istilâh, mana ve mazmunlarla ifade etmişse Ehmedê Xanî de aynı gayeyi *Mem û Zîn* ile ifadeye çalışmıştır. Jaba Koleksiyonunda yer bulan bu tür eserlerin Türk Edebiyatındaki benzerlerinden tek farkı dillerinin Kürtçe olmasıdır.

Koleksiyonda yer alan Türkçe eserlerden en dikkat çekici olanları *Mem û Zîn* tercümeleridir. Nazmî ve Âkif-i Vanî bu eseri farklı zamanlarda Türkçeye çevirmiş olmalarına rağmen ikisinde de eserin ismi Reyâhîn-i Aşk olarak Türkçeleştirilmiştir. Bu isimlendirme, Xanî'nin mesnevisinin Türkçede bu isimle kabul gördüğüne işaret etmektedir. Öte yandan, Nazmî ve Âkif başta olmak üzere bugüne dek birçok mütercim tarafından Türkçeye kazandırılan *Mem û Zîn*, artık Türkçede de var olduğuna göre, onu Türk Edebiyatının da bir ürünü olarak kabul etmek gerekir. Nasıl ki Fuzûlî, aslında bir Arap aşk hikâyesi olan Leylâ ve Mecnûn'u Türkçe ile nazmettikten sonra, bu eseri Türk Edebiyatının da bir ürünü olarak kabul ediyorsak, artık Türkçeye mal olmuş olan *Mem û Zîn*'i de bu iki edebiyatın ortak bir verimi olarak kabul etmemiz gerekir.

Leylâ ve Mecnûn'un Kürtçe bir eser olan *Mem û Zîn*'le aynı el yazmasının içerisinde ard arda istinsah edilmiş olması ve neredeyse bütün Türk toplumlarında ilgiyle okunan Nesîmî'nin bazı şiir nümunelerinin, fevâid şeklinde de olsa, koleksiyonda yer alıyor olmasının çağrıştırdığı bazı gerçeklikler vardır. Bu durum Türk coğrafyasında ilgi duyulan edebî eserlerin Kürt edebiyatseverlerinin de benzer bir ilgiyle karşılaştığını ve bunun müşterek bir his ve ruh dünyasıyla alakalı olduğunu ortaya koymaktadır.

Koleksiyonda yer alan ve Kürtçe-Türkçe sözlükçülüğün ilk örneği olarak belirttiğimiz eser de, niteliği ve hacmi eleştiriye açık olsa bile ilgiyi hak eden bir üründür. Fakat burada üzerinde durulması gereken durum, aynı coğrafyada asırlarca iç içe yaşamış iki dil için hazırlanmış bir sözlüğün ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış olmasıdır.

KAYNAKÇA

- AKGÜNDÜZ, Ahmet (1996). *Güneydoğu Meselesi ve Çözüm Yolları*, İstanbul: OSAV Yayınları.
- ALAKOM, Rohat (2014). "Bir İzmir Levanten: Auguste Jaba", *Kürt Tarihi*, S. 11.
- BRUÏNESSEN, M. V. (1985). "On Yedinci Yüzyılda Kürtler ve Dilleri: Kürt Lehçeleri Üzerine Evliya Çelebinin Notları", *Studia Kurdica Dergisi*, (1-3), 13-31, Fransa.
- CELİLÊ Celil (1989). *Avgust Jaba Kî bû?*, Kurdistan Press, S. 75.
- ÇAPAN, Çapan (2009). Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/7Fall 2009, s. 221-238.
- ÇELİK, Murat (2015). '*Adat û Rûsûmatnameê Tewayîfê Ekradiye, Mela Mehmûdê Bazidî*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MAÜ Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Mardin.
- DOST, Jan (2013). "Kurdnaşa Polonî Dr. Joanna Bochenska" Nûbihar, S. 123, İstanbul.
- HASSANPOUR, Amir (2005). Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985, Çev: İbrahim Bingöl, Cemil Gündoğan, İstanbul: Avesta Yayınları.
- KERMAN, Zeynep (2012). "Uşaklıgil Halit Ziya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Yıl: 2012, cilt: 42, s. 227-229.
- KÖKSAL, M. Fatih (2009). "Seyyid Nesîmî'nin Yayınlanmamış Şiirleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2009/50, s. 77-135.
- MELA Mehmûdê Bazidî (2014). *Camî'eya Rîsaleyan û Hikayetan bi Zimanê Kurmancî*, Hzl: Ziya Avcı, Diyarbakır: Lîs Yayınları.
- MELA Mehmûdê Bazidî; Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 8, St. Petersburg Bilimler Akademisi, St. Petersburg-Rusya.
- MELA Mehmûdê Bazidî; Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 14, St. Petersburg Bilimler Akademisi, St. Petersburg-Rusya.
- MELA Mehmûdê Bazidî; Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 38, St. Petersburg Bilimler Akademisi, St. Petersburg-Rusya.
- MELA Mehmûdê Bazidî; Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 39, St. Petersburg Bilimler Akademisi, St. Petersburg-Rusya.
- MELA Mehmûdê Bazidî; Aleksandre Jaba Koleksiyonu, Arşiv No: Kurd 53, St. Petersburg Bilimler Akademisi, St. Petersburg-Rusya.
- PÎRBAL, Ferhad (2000). *Mela mehmûdî Bayezidî (1799-1860) Yekemîn Çîroknûs û Pexşannûsî Kurd*, Erbil: Weşanên Aras.
- UŞAKLIGİL, Halid Ziya (1989). *Kırk Yıl*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- QANADÊ Kurdo (1973). "A. D. Jaba û Rola Wî di Pêşdabirina Kurdzaniyê de", *Riya Teze*, S. 10.